

Turisme actiu a Menorca. Més enllà de la sostenibilitat

Joan FEBRER i Clara FULLANA

Camí de Cavalls 360°

1. Quin lloc té el turisme dins una reserva de biosfera com Menorca? Què podem aportar a la qüestió?

Els autors d'aquest escrit som els gestors d'una empresa que organitza una activitat turística i una cursa de muntanya i BTT. Per tant, si la nostra reflexió sobre aquesta qüestió té algun valor, vindrà segurament del fet que aquesta idea regeix la vida d'una empresa i la corresponent activitat turística. Entenem que la invitació a participar en les Jornades és per parlar, d'una manera o altra, de l'activitat que desenvolupam i de la reflexió que des d'aquesta podem fer sobre el paper del turisme dins Menorca com a reserva de biosfera. Així idò, totes les reflexions que s'exposen a continuació venen no tant d'un estudi acadèmic de la qüestió com de la nostra experiència personal i del nostre contacte directe amb el món del turisme i amb la realitat de l'illa.

2. El turisme. Llums i ombres

El turisme és una de les activitats humanes més paradoxals, per la qual cosa pot donar peu a reflexions molt interessants. D'una banda, el turisme és una indústria amb un gran poder invasor i depredador dels destins-productes. El turisme és capaç d'arrasar el paisatge i la riquesa cultural i mediambiental d'una regió; també l'estructura econòmica local, en deixar la societat en mans de les oscil·lacions i els capritxos d'una indústria o un sector amb un apetit aparentment insaciable. A tots nosaltres individualment, poc o molt, en un moment o altre ens fan nosa «els turistes», especialment quan, pel seu nombre, són percebuts com a «massa nombrosos».

Ara bé, mentre tot açò és ben cert, a la vegada és igualment indubtable que el turisme té —pot tenir— grans virtuts. Per començar, la de posar en contacte persones d'indrets diferents del planeta; un contacte que, si es dona en les condicions adequades, té molts més aspectes positius que no negatius. A més, no ens enganem: a tots ens agrada i ens umpl fer turisme. Als més sofisticats ens agrada fer turisme d'una manera aparentment «poc turística», poc enllaunada, i si pot ser a destinacions on no abundin els turistes. Però en definitiva, fins i tot aquests som turistes i, qui sap, potser els pitjors, ja que amb la nostra exploració obrim pas a noves destinacions turístiques que potser un dia seran massificades o enllaunades.

Econòmicament parlant, no hi ha dubte que el turisme té una gran capacitat de generar riquesa. En relació amb l'estructura econòmica local, és cert que la pot afectar greument, però també pot ser un esperó per reactivar, enfortir o reconvertir l'economia local. Sobretot tenint en compte que els turistes cada vegada més s'interessen pels productes locals. I, almenys en el tòpic, aquesta sensibilitat es dona especialment en l'anomenat *turisme actiu*.

3. Turisme actiu a Menorca

Actualment, a Menorca és relativament freqüent diferenciar entre dos tipus de turisme: el *turisme de sol i platja* i el *turisme actiu*. El primer seria un turisme més tradicional, en què l'element principal de l'estada turística és precisament la mateixa estada (l'allotjament, el transport i els serveis directament relacionats amb aquest) i el motiu de les vacances seria gaudir del sol i de la platja —o simplement de la piscina— d'una forma estàtica i hedonista. Aquest turisme pot tenir activitats complementàries més o menys actives, però són açò, complements. Una altra característica d'aquest turisme és que sol fer un ús intensiu dels recursos naturals de la zona i, normalment, la seva rendibilitat exigeix enormes quantitats de turistes, operadors internacionals, etc. Per acabar, un dels seus trets més definitoris és la seva inevitable i irremeiable estacionalitat, ja que està directament relacionat amb el clima estiuenc.

Per contra, en el turisme actiu hi ha una activitat que no és un complement, sinó que és el centre i motiu del viatge, i és el que dona sentit a tota la resta: a l'allotjament, al transport i als altres serveis complementaris. Allò que el converteix en actiu és que l'activitat no és un complement de l'estada turística, sinó que l'activitat és el centre del viatge, és el motiu pel qual es fa turisme, i la resta d'elements (entre ells la pernoctació) són complements d'aquesta activitat.

L'expressió *turisme actiu* normalment sona millor que no la de *turisme de sol i platja*. D'alguna manera és més fresca i evoca valors positius com la salut i l'esport, l'interès per la cultura i el territori on es desenvolupa, el respecte pel medi ambient, etc. A més, en molts de casos no té per què tenir una estacionalitat tan marcada com el turisme de sol i platja, que també és vist amb bons ulls per tothom. Probablement en tot açò hi ha una gran part de veritat. Ara bé, el turisme no pel fet de ser actiu ha de ser necessàriament millor per a l'entorn on es desenvolupa. També pot ser molt estacional, i és molt fàcil ima-

ginar activitats turístiques que es converteixin en nocives per al medi en què es duen a terme. De fet, totes les activitats —incloses les turístiques— poden arribar a ser nocives si s'excedeixen en nombre o es desenvolupen incorrectament.

En el gràfic següent (<https://blog.mabrian.com>) es pot observar com, en el cas de Menorca, les mencions en xarxes socials relacionades amb productes associats al turisme actiu tenen un important pes relatiu —i ben segur que un pes creixent— comparativament amb altres illes mediterrànies:

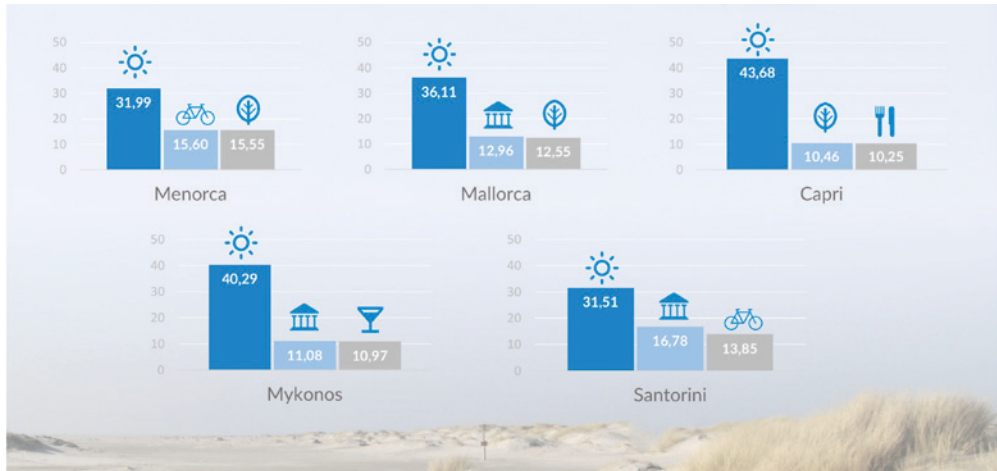

Fig. 1. Percentatge de mencions relacionades amb productes turístics.
 Font: <https://blog.mabrian.com/2018/05/10/smart-islands-vs-touristic-saturation>.

A Menorca podem trobar diversos exemples de turisme actiu, relacionats amb la nàutica i els esports aquàtics, el senderisme, la cursa de muntanya o *trail running*, el ciclisme, el ciclisme de muntanya, el turisme cultural o històric, el mediambiental (observació d'ocells o papallones, per exemple), l'artístic, etc. A continuació exposarem un cas molt concret i probablement poc representatiu del conjunt: la nostra activitat Camí de Cavalls 360°.

4. Un exemple de turisme actiu: Camí de Cavalls 360°

Descripció de l'activitat

Camí de Cavalls 360° és la volta a Menorca per etapes en tres possibles modalitats: senderisme, *trail running* —córrer per la muntanya— i BTT. Es realitza durant els dotze mesos de l'any en format autoguiat, i quasi sempre en petits grups (d'una mitjana de 2,3 persones per grup).

El recorregut es basa en el GR 223 Camí de Cavalls, més altres camins i variants opcionals. L'activitat l'organitza i l'ofereix l'agència de viatges 40 Nord Outdoor SL, especialitzada a organitzar aquesta activitat i dedicada únicament a la seva gestió.

Al contrari del que es podria pensar, no es tracta d'una empresa d'excursions. De fet, Camí de Cavalls 360° no és ni tan sols una empresa, i 40 Nord Outdoor SL, tampoc no ofereix serveis per fer el Camí de Cavalls. És cert que facilita serveis, però no els ofereix com a tal. Els participants que reserven Camí de Cavalls 360° obtenen, amb la seva participació, un conjunt de serveis com ara un mapa i un llibre de ruta, allotjament, trasllat d'equipatge, possibilitat de llogar la bici, trasllat a final d'etapa quan no hi ha allotjament possible, etc. Ara bé, aquests serveis no es poden contractar de forma independent.

En resum, no s'ofereixen excursions ni serveis per fer el Camí de Cavalls, sinó que s'ofereix una prova no competitiva o activitat amb inscripció oberta que inclou allotjament i un conjunt de serveis integrats en un paquet.

El format de l'activitat és el d'una ruta autoguiada; és a dir, que els participants reben un suport per part de l'organització, però fan la ruta pel seu compte, sense cap guia que els acompanyi dins el recorregut. En principi es mouen d'allotjament en allotjament, i poden arribar a fer la volta sencera sense necessitat de veure els organitzadors més que a l'inici i al final. Quan les etapes comencen o acaben en un punt en el qual no hi ha allotjament disponible (bé sigui per les característiques —un espai natural— o per l'època de l'any —fora de temporada), l'organització s'encarrega de traslladar els participants a un allotjament proper.

Els participants dormen sempre en allotjaments homologats, ja sigui en agroturismes i hotels rurals, o bé en hotels situats en zones turístiques o poblacions. D'aquesta manera es minimitza l'ús del camí i dels espais naturals, maximitzant per altra banda el retorn econòmic de l'activitat per a la població local.

Tots els participants reben, en arribar a l'illa, una petita xerrada que inclou la menció dels valors ambientals de Menorca i la importància de respectar-los. També se'ls lliura un mapa i un llibre de ruta que posa èmfasi en l'actitud adequada a l'hora d'accedir als espais naturals fràgils (mantenir silenci, no deixar brossa, etc.).

En qualsevol cas, la majoria de participants en l'activitat són persones amb una cultura de respecte pel medi ambient, ja que l'activitat mateixa duu intrínseca la valoració del medi natural i el paisatge.

Camí de Cavalls 360° es pot fer, com hem esmentat més amunt, en tres modalitats diferents: senderisme, *trail running* i BTT. Les dues primeres es poden fer en les variants de 360° (la volta sencera), 180° Nord (la meitat nord) o 180° Sud (la meitat sud). De totes elles, la més habitual són els 360°, tot i que també és relativament freqüent fer una meitat de 180° un any, i tornar en un futur a fer l'altra meitat per completar la volta sencera.

El nombre d'etapes per fer la volta sencera pot oscil·lar entre 4 i 13, amb totes les possibilitats intermèdies. Potencialment, els programes que acaben fent els participants són gairebé infinits, ja que depenen de tots els elements següents: nombre d'etapes, nombre de persones per grup (d'1 a 16), llibertat d'elecció de les dates, més de quaranta allotjaments col·laboradors repartits al llarg de la ruta (cadascun amb el seu calendari

d'obertura i la seva taula de tarifes), etc. Si agafam aquestes variables i les combinam entre si, ens donarà com a resultat milers i milers de possibles combinacions. Idò, totes aquestes combinacions són els programes que es poden oferir. Per cada sol·licitud de reserva es calcula un programa a mida, sense paquets prèviament elaborats. La intenció d'aquest sistema, de gestió força complexa, és adaptar-nos al màxim a cada participant i precuinar o enllaunar al mínim el producte, de manera que els participants tinguin el major marge d'elecció que sigui possible.

Relacionat amb aquest fet hi ha un altre tret destacable de Camí de Cavalls 360°, i és que es comercialitza quasi en exclusiva de forma directa, sense intermediació d'altres agències de fora de l'illa.

Quan i com va començar?

El projecte es va començar a cuinar durant el 2011 i va iniciar l'activitat el febrer de 2012. En aquell moment la recuperació del Camí de Cavalls era encara relativament recent, i sobretot ho era el seu equipament (fitació, etc.) i el seu reconeixement com a GR. Ja hi havia alguna iniciativa empresarial relacionada amb la ruta, i també començaven a venir alguns turistes (senderistes i ciclistes de muntanya) a fer la ruta de forma més o menys autoorganitzada. En tot cas, era un terreny encara nou i amb quasi tot per fer i per definir. Pràcticament cap —si no cap— agència de fora de l'illa oferia encara paquets turístics per venir a fer la ruta, tot i que hi havia un interès incipient en la qüestió.

Perfil dels participants

Els participants a Camí de Cavalls 360° tenen perfils molt diversos. Pel que fa a l'edat, la immensa majoria es mou entre 30 i 60 anys. Alguns són senderistes més o menys ocasionals, mentre que altres són muntanyencs o viatgers més experimentats. Els grups són de 2,3 persones de mitjana i són sempre autogestionats; és a dir, que l'organització no ajunta mai persones diferents en un grup.

La procedència dels participants és molt diversa (d'una vintena de països), però principalment de dins Espanya (en un 66,5 %). En tot cas, la proporció d'estrangers va augmentant any rere any, mentre que el nombre d'espanyols tendeix a estabilitzar-se o fins i tot a davallar.

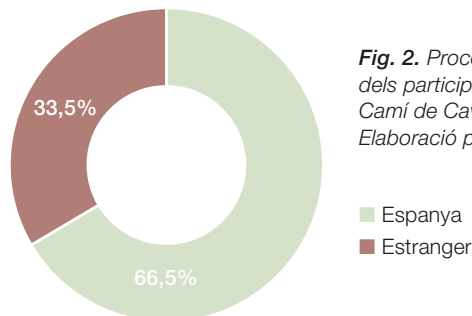

Fig. 2. Procedència dels participants a Camí de Cavalls 360°. Elaboració pròpia.

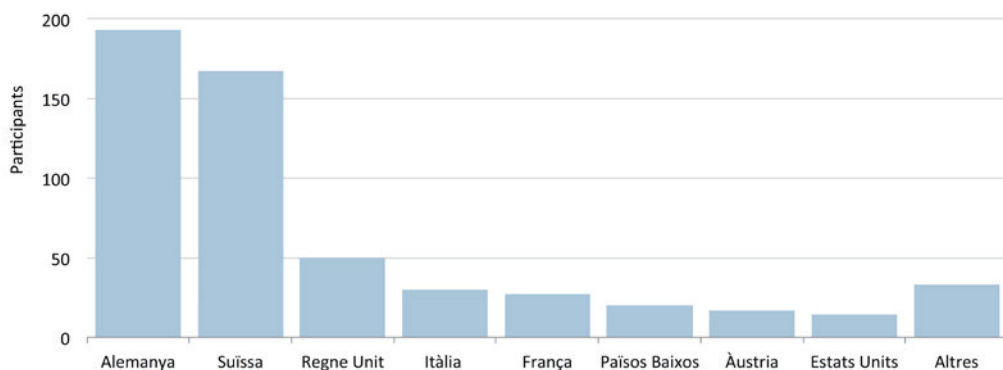

Fig. 3. Participants estrangers per països de procedència. Nota: Dades de 2018. Elaboració pròpia.

Entre els estrangers, els més destacats són alemanys i suïssos, en auge des de fa un parell d'anys.

Pel que fa a les modalitats, un 68 % dels participants fan alguna de les modalitats a peu (senderisme o *trail running*), mentre que un 32 % ho fa amb BTT. Des dels inicis, la distribució de participants per modalitats s'ha mantingut més o menys sobre els percentatges que mostra el gràfic que reproduïm a continuació: aproximadament un 70 % de participants a peu i al voltant d'un 30 % de participants amb BTT.

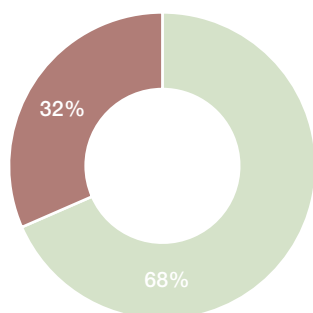

Fig. 4. Distribució dels participants per modalitats de senderisme i *trail running* (a peu) o bé bicicleta de muntanya (BTT) per a l'any 2018. Elaboració pròpia.

■ A peu
■ BTT

Pel que fa al nivell adquisitiu, no podem oferir dades concretes. En tot cas, es tracta en general de persones amb una bona posició socioeconòmica (feina estable, estudis, etc.) i amb un nivell adquisitiu mitjà o mitjà-alt.

Estructura de la temporada

L'activitat Camí de Cavalls 360° es realitza durant els dotze mesos de l'any sense interrupció, i suposarà, dins el 2018, unes 12.361 pernотacions, de les quals aproximadament un milenar estan directament relacionades amb la cursa Epic Camí de Cavalls 360° al mes de març.

El gràfic següent, que recull les pernотacions dels participants distribuïdes per mesos, ens mostra clarament l'estructura per diferents temporades de l'activitat. Per una banda, hi ha dues temporades d'alta demanda (de març a juny i de setembre a octubre), una temporada mitjana (juliol i agost) i una temporada baixa (de novembre a febrer).

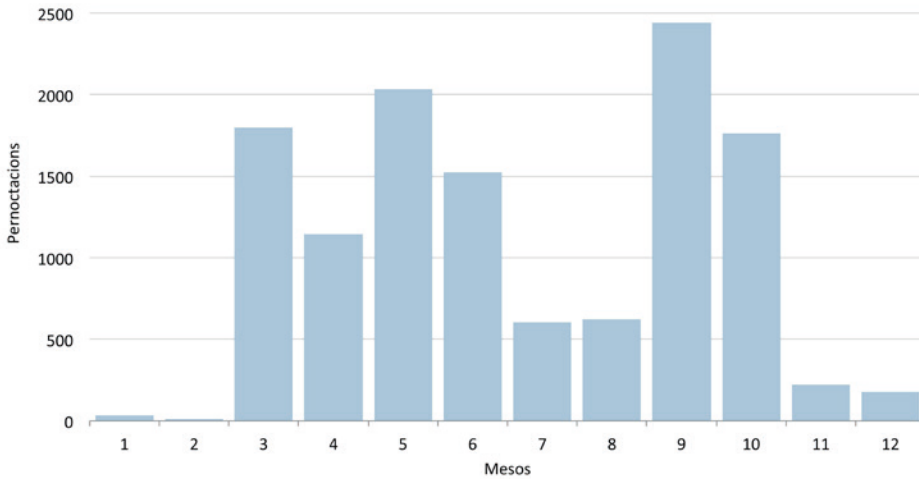

Fig. 5. Pernотacions per mesos dels participants a Camí de Cavalls 360° o Epic Camí de Cavalls 360°. Nota: dades provisionals a 18 d'octubre de 2018. Elaboració pròpia.

Per altra banda, en el gràfic que ve a continuació podem veure la distribució de les pernотacions per mesos respecte del total del període, tant en el cas de Menorca (en vermell) com de l'activitat Camí de Cavalls 360° (en blau). El període comparat és de març a octubre, ja que són les dades que hem pogut trobar respecte a Menorca en la publicació *El turisme a les Illes Balears. Anuari 2017*, publicat per l'Agència d'Estratègia Turística de les Illes Balears.

El tipus d'estacionalitat de l'activitat Camí de Cavalls 360° contrasta amb la del turisme de sol i platja, i d'alguna manera la complementa, ja que reforça les temporades mitjanes. Fins i tot tendeix a allargar-se més enllà de la temporada més habitual del turisme de sol i platja, fet que complica l'organització de l'activitat entre els mesos d'octubre i abril a causa de la manca d'alguns o molts dels allotjaments necessaris per realitzar l'activitat amb normalitat.

Una dada destacable és que el 90 % de les pernотacions es duen a terme fora dels mesos de juliol i agost. D'altra banda, un 42 % de les pernотacions —prop de la meitat— tenen lloc en mesos en què no es disposa de tota la planta hotelera; és a dir, d'octubre a abril.

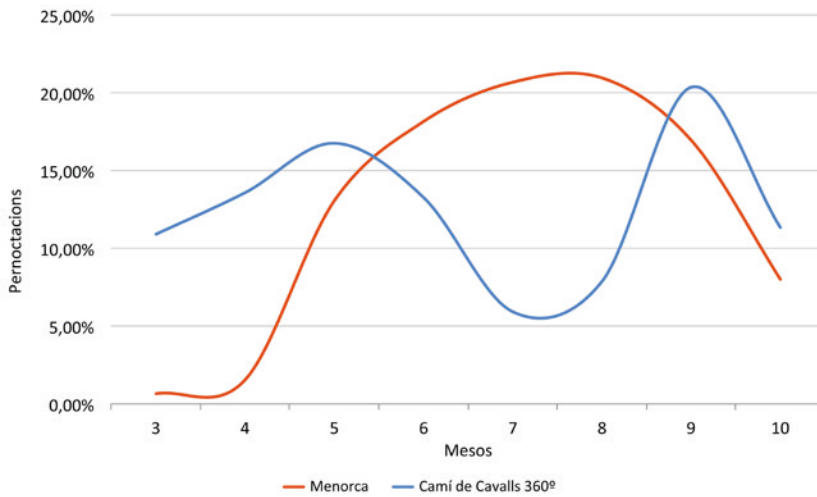

Fig. 6. Pernотacions per mesos respecte del total del període març a octubre de 2017.

Font: *El turisme a les Illes Balears. Anuari 2017*, publicat per l'Agència d'Estratègia Turística de les Illes Balears. Elaboració pròpia.

La distribució de la temporada també contrasta, en part, amb el nivell de satisfacció dels usuaris, que sol ser superior en mesos com ara el novembre, que comparativament no és un mes amb una gran demanda. L'absència de la majoria de connexions aèries amb l'illa és, sens dubte, el factor més decisiu per explicar la relativa baixa demanda en aquestes dates.

Recaptació de fons per a la conservació del Camí de Cavalls

Camí de Cavalls 360° i la cursa Epic 360° són activitats que fan ús d'un recurs públic i fràgil com és el Camí de Cavalls. Tot i representar una ínfima part de la pressió humana real que reben actualment el Camí de Cavalls i els espais naturals per on transcorre, els organitzadors d'aquestes activitats som conscients de la nostra responsabilitat en l'ús i la promoció correctes d'aquest recurs públic. Amb aquesta idea en ment, a partir de 2017 vam decidir recaptar fons que van destinats directament a mesures i accions de conservació del Camí de Cavalls. La recaptació d'aquests fons es fa per dos mitjans:

- a. Les aportacions voluntàries dels participants a Camí de Cavalls 360° i a l'Epic 360°. El 2017 es van fer donatius per un total de 4.600 €.
- b. L'aportació directa de l'empresa 40 Nord Outdoor SL, que dona la quantitat de 2 € per cada participant en les activitats Camí de Cavalls 360° i Epic 360°. Per mitjà d'aquesta aportació directa es van recaptar 3.248 € durant el 2017. L'import total recaptat durant el 2017 va ser de 7.848 €, i es preveu recaptar un import similar dins el 2018.

Epic Camí de Cavalls 360°. La competició com a excusa per educar en el respecte pel medi ambient

L'Epic Camí de Cavalls 360° és una cursa amb un format poc comú dins el món de les curses de muntanya, ja que consta de tres etapes i es pot fer només en equips de dos. La cursa s'emmarca dins l'esperit de l'activitat Camí de Cavalls 360° i n'és una espècie de celebració.

L'Epic 360°, tot i ser una cursa, intenta mantenir els aspectes bàsics de l'esperit de Camí de Cavalls 360°: fer-se en diverses etapes, en petits grups (equips de dos), amb convivència entre participants, en diferents modalitats, etc. I també pel que fa al respecte pel medi, ja que aquest és un dels elements centrals de l'Epic 360°.

Els participants en l'Epic Camí de Cavalls 360° estan, durant quatre dies, en contacte permanent amb tot el que passa a la prova, i amb gran sensibilitat per tots els missatges que reben en aquest context. D'aquesta manera, el que es viu durant aquests dies deixa una empremta important en cadascun d'ells. I com que el respecte pel medi ambient no només s'aprèn en una aula, sinó que sobretot s'aprèn i s'assimila en contacte amb la natura, un esdeveniment d'aquestes característiques és una ocasió immillorable per educar, conscienciar i transmetre als participants un esperit de respecte per la natura.

Així idò, el que podria ser vist com una amenaça per al medi o per als camins és, en realitat, una gran oportunitat per millorar les actituds dels usuaris d'aquests camins i d'aquests espais durant la resta de l'any. És un esdeveniment que tendeix a generar una cultura de respecte pel medi en les activitats esportives a l'aire lliure.

Paral·lelament, en el desenvolupament de la cursa es prenen un ampli conjunt de mesures de tipus ambiental, alguns exemples de les quals són els següents:

- Limitació del nombre de participants per modalitat per tal d'evitar l'alta concentració en els espais naturals. Totes les curses tenen un límit de participants, però poques permeten un màxim de 120 bicicletes o de 230 corredors a peu repartits en 2 sortides diàries. En les quatre primeres edicions, el nombre mitjà de participants habitual a la prova ha estat de menys de 200 participants en total.
- Marcatge amb el nombre de dorsal dels embolcalls, i penalització per part del jutge de la prova si no es compleix aquesta norma.
- Retirada de la senyalització just després del pas del darrer participant.
- Conscienciació dels participants en el respecte pels espais naturals i els espais fràgils per on transcorre el recorregut (no fer renou, no trepitjar vegetació ni sortir del recorregut, baixar de la bicicleta en zones dunars, etc.).
- No utilització de gots d'emprar i tirar en els avituallaments.

5. El turisme, Camí de Cavalls 360° i la reserva de biosfera

Nosaltres tendim a veure el nostre turisme, senderista i de ciclisme de muntanya, com a complement i en part substituït del paper que tradicionalment han desenvolupat —i esperam que segueixin desenvolupant per molt de temps— l'agricultura i la ramaderia respecte al paisatge de Menorca. El turisme introdueix una activitat de tipus lúdic que fa

possible un aprofitament econòmic i un nou ús d'uns recursos rurals i naturals. Aquest ús s'afegeix als més tradicionals i ajudarà a reconfigurar el paisatge de Menorca, de la mateixa manera que l'agricultura i la ramaderia ho han fet durant milers d'anys.

Per tant, al nostre entendre, la qüestió principal no és si el turisme senderista o ciclista afecta o no l'entorn natural —cosa indubtable—, sinó *com* afecta. I aquí és on ens agrada emprar l'expressió «més enllà de la sostenibilitat». El turisme, inclosa l'organització d'un esdeveniment esportiu, és una gran ocasió per fer pedagogia, engegar accions de conservació, donar valor al paisatge on es du a terme l'activitat, etc. Amb aquestes accions, un ús turístic respectuós d'aquell entorn no només suposa una activitat sostenible, sinó que implica una garantia de conservació a llarg termini en haver contribuït a donar valor al paisatge i a la seva conservació, en haver generat una major consciència ambiental, etc.

En definitiva, una de les nostres idees centrals és que, en el context d'una destinació turística i d'un territori petit com Menorca, la millor garantia de conservació a llarg termini d'un espai natural o d'un camí no és pretendre'n l'aïllament o el desús, sinó que la millor garantia de conservació passa per fer un ús responsable d'aquest espai o camí.

Per tot açò, entenem que sí que poden haver-hi projectes turístics que siguin coherents amb el que significa ser una reserva de biosfera. És més, entenem que s'hauria de passar de projectes concrets a un canvi generalitzat en la mentalitat de tot el sector turístic, de manera que la condició de Menorca com a reserva de biosfera servís d'inspiració sincera per a qualsevol projecte empresarial dins l'àmbit turístic. El dia que açò passi, podrem dir que Menorca, més enllà de declaracions oficials, és molt més a prop de completar i ser fidel a la seva condició de reserva de biosfera.